

Siftelse i norsk Okkupasjonshistorie, 01

VAR OVERVÅKERE UTEN Å VITE DET

110450

HAMAR: Tusener landet over var de første par ti-åra etter 1945 uten å vite det med på en storstilt overvåking av kommunister. De aller, aller fleste i Arbeiderpartiet og LO opplevde at de bare deltok i en kamp mot en farlig politisk motstander. Bare noen ytterst få kjente til samarbeidet med de hemmelige tjenestene.

HIA
ROLF BERNTSEN
TEKST OG FOTO

– Mange vil bli sjokkert over at de til og med uten å vite det var leverandører til et stort overvåkingsapparat. De visste ikke at de var små brikker i et stort spill. Kartleggingen foregikk nemlig mye høyst uformelt. Opplysninger ble ofte trålet inn ved hjelp av vanlige samtaler, som dreide seg om mer enn hvem som var kommunister, forteller Ronald Bye til Hamar Arbeiderblad.

HEMMEGJØR

Bye hadde fra 1967 til 1969 hånd om restene av det hemmelige arkivet som Landsorganisasjonen (LO) hadde over kommunister og andre venstrestrømsradikale. Også som sekretær for LO i Øst-Finnmark tidlig i 1960-åra kjente han godt til kartleggingen som førte fram til dette arkivet.

30.000 KONTAKTER

På det meste hadde Arbeiderpartiet ifølge Lund-kommisjonen om lag 30.000 arbeidsplasskontakter ved alle større bedrifter. De var en viktig del av overvåkingsnettene. De kartla og rapporterte om hvem som tilhørte Arbeiderpartiet, og hvem som var kommunister. Hensikten med dette var i første rekke å hindre at kommunistene fikk verv i fagforeningene og samorganisasjonene, og at de ble valgt som utsendinger til landsmøter i fagforeningene og LO.

I tillegg til arbeidsplasskontaktene hadde Arbeiderpartiet og LO også kontakter i alle større lokalsamfunn. I mange tilfeller var det folk som vanligvis ikke stakk seg fram, og de behøvde slett ikke å ha formelle verv.

SJØLGÅENDE SYSTEM

– Kartleggingen av kommunister sto aldri på saklista for møter, og vi unngikk å snakke om det. Virksomheten var likevel en del av systemet, og det ble et sjølgående system, sier Bye.

Han kjenner ikke spesielt til hva som skjedde i Hedmark, men han framholder at ikke noe tyder på at overvåkingen i fylket vårt skilte seg særlig ut fra den ellers i landet. Bye vet ikke hvem som var hovedaktører i Hedmark, men vanligvis var det fylkessekretærene i Arbeider-

partiet og LO.

Den tida måtte folk som skulle få slike jobber, vise visse kvalifikasjoner eller snarere holdninger. Først og fremst betydde det at det ikke måtte herske noen tvil om at de var lojale mot ledelsen på Youngstorget.

BARE FÅ VISSTE

Det Bye forteller om at bare de færreste kjente til rekkevidden av overvåkingen, stemmer godt over ens med det Lund-kommisjonen legger fram i rapporten sin.

– Samarbeidet (mellom arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene) ble holdt unna media, og det kom heller aldri opp på vanlige saklister i sentralstyret i Arbeiderpartiet eller i LO-sekretariatet.

– Her gjaldt prinsippet «trenger å vite». Nesten ingen visste alt. Ganske få visste noe. De fleste ante ikke, og noen som ante, spurte ikke. Det gjaldt både ledere i fremste rekke og nedover i rekkene. Utvalgte «pålitelige» tillitsmenn i velgjettede posisjoner ble engasjert, men ikke flere enn nødvendig, fastslår kommisjonen.

EGET POLITINETT

I tillegg til det nettet som Arbeiderpartiet og LO hadde, kom politiet sitt apparat. Ved hvert politikammer var én eller flere ansatte på heltid eller deltid opptatt med å kartlegge kommunister. Også på lensmannskontorene var det folk som i alle fall brukte deler av arbeidstida si til denne virksomheten.

10.000 NAVN

Det sentrale arkivet Arbeiderpartiet opprettet på slutten av 1940-åra, rommet høsten 1951 navnet på om lag 10.000 kommunister. Lund-kommisjonen er uviss på om dette arkivet ble overført til de hemmelige tjenestene, om det ble makulert, eller om det gikk til LO og dannet grunnstammen i det arkivet Bye overtok restene av i 1967.

BRENTE ARKIVKORT

Bye har overfor Lund-kommisjonen anslått at LO-arkivet på det meste inneholdt mellom 5.000 og 10.000 navn. I tillegg kom en god del vurderinger av flere politiske partier og rapporter fra politiske møter. I 1967 var det igjen bare noen hundre kort i arkivet. Disse brente senere Bye.

VISSTE IKKE: Ronald Bye, som kjenner godt til den omfattende overvåkingen av kommunister, sier at svært mange ikke engang visste at de leverte opplysninger til et stort overvåkingsapparat.

HA-FOLK VAR MED

HAMAR: Minst to journalister med tilknytning til Hamar Arbeiderblad var de første 20 åra etter 1945 med på overvåke kommu-

nister. Det går fram av Lund-rapporten og av undersøkelser HA har gjort.

HA: ROLF BERNTSEN

Den tida var HA nærmest en del av Arbeiderpartiet, og det var vanlig å betrakte de redaksjonelle medarbeiderne som partifunksjonærer. Slik så ofte også HA-journalistene på seg sjøl. Dette var i tråd med forholdene i og rundt Ap-avisene ellers i landet.

REDAKTØR I GJØVIK

Lund-rapporten nevner flere ganger på avdøde Arvid Dyrendahl som aktiv i overvåkingen av kommunister og andre venstrestrømsradikale. Dette dreier seg om tida etter at han sluttet som journalist i Hamar Arbeiderblad omkring 1950.

Dyrendahl var i den perioden som Lund-kommisjonen omtaler, ansatt som sekretær sentralt i Arbeiderpartiet og senere som redaktør i Oppland Arbeiderblad i Gjøvik. Dyrendahl samarbeidet da med Arne Hjeltn Nilsen, som var journalist i Arbeiderbladet i Oslo, og som i mange år var aktiv med i arbeidet med å kartlegge og avlytte kommunister og andre radikale. Hjeltn Nilsen samarbeidet nært med overvåkingsjennesten i politiet.

AGENT LARS

Den andre HA-journalisten som vi vet var med på å overvåke kommunister, var en kar som vi brakte et intervju med 25. januar 1994. Han

ønsket da ikke å stå fram med navn og bilde, og for tida er han utilgjengelig for kommentar.

Journalisten, som vi den gangen kalte agent Lars, begynte i HA tidlig i 1960-åra. Før det var han ansatt i ei anna avis. Det meste av overvåkingen han utførte, drev han med mens han var i den avisa.

AVLYTTET TELEFONER

På hjemstedet sitt holdt Lars øye med et titalls kommunister. Han rapporterte også fra politiske møter. I tillegg samarbeidet han med ansatte på den manuelle telefonsentralen.

De hadde nemlig full anledning til å lytte på alle samtaler som gikk

over sentralen. Dermed kunne de også fange opp mange nyttige opplysninger. All informasjon leverte Lars til en navngitt ansatt ved Byggningsarbeidernes Målekontor i Hamar.

SPURTE IKKE

Hvor denne mottakeren sendte opplysningene, spurte Lars aldri om. Under krigen satte nemlig Lars liv og helse på spill i kampen mot tyskerne. Da lærte han også hvor viktig det var ikke å vite mer enn høyst nødvendig. Denne holdningen preget ikke bare Lars, men hele overvåkingsapparatet.

UBEKREFTEDE RYKTER

I tillegg til Lars har vi intervjuet sju andre tidligere HA-journalister. Vi har også prøvd å grave fram informasjon om HA og overvåking på flere andre hold. Til tross for et omfattende arbeid har vi ingen holdpunkter for at flere enn de to nevnte HA-medarbeiderne var aktive i politisk overvåking. De mange mytene, ryktene og påstandene om enkelte tidligere HA-ansatte, som svirrer blant pressefolk, politikere og andre, har vi ikke klart å finne noen dekning for.

Se neste side!

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

**DOKUMENTAR
HIA**

**KAMP MOT
KOMMUNIS-
TENE:** Som
kontordame i LO
arbejdet Randi
Bergaust i
mange år på
kontoret bak
denne døra i
Torggata 41.
Hun delte kontor
med daværende
Ap-sekretær Al-
fred Gulbrand-
sen, som var en
av de lokale le-
derne i kampen
mot kommunis-
tene.

HAMAR: Det er etter-sommeren 1950. I Korea raser en blodig krig mot kommunistiske angripere. I Sovjetunionen og Øst-Europa undertrykker diktatoren Stalin brutalt flere hundre millioner innbyggere. På et kontor i andre etasje i Torggata 41 i det fredelige Hamar sitter 25 år gamle Randi Bergaust. Som nyansatt kontordame i LO har hun havnet midt oppi en bitter politisk kamp.

Stalin sin harde framferd har satt en støkk i mange nordmenn. Særlig rystet er de over det kommunistiske kuppet i det demokratiske Tsjekkoslovakia. Svært mange frykter for hva som nå vil skje. De spør seg: Blir Norge det neste offeret?

KOMMUNISTFRYKT

De norske kommunistene deler slett ikke denne frykten. Uten forbehold forsvaret de Stalin og udådene hans. Det vekker forskrekkelse og frykt i vide kretser. Noen nøyer seg ikke med det. De handler. I 1947-48 starter de kampen mot kommunistene. Snart preger det også arbeidet for enkelte i Torggata 41 i Hamar.

Unge Bergaust er kontordame for Landsorganisasjonen (LO), eller samorganisasjonen i Hedmark som den da het. Hun deler kontor med fylkessekretær Alfred Gulbrandsen i Hedmark Arbeiderparti. I to kontorer innenfor dem sitter LO-sekretærene August H. Buflod og Kolbjørn Johansen.

GJENSKAPE BILDE

Ved å intervju tidligere tillitsvalgte og ansatte i Arbeiderpartiet, LO og beslektede organisasjoner, kommunister, tidligere ansatte i overvåkingspolitiet og tidligere journalister i Hamar Arbeiderblad har vi prøvd å gjenskape et bilde av hva som skjedde.

Vi har lagt særlig vekt på r
LO i 1940- og 1950-åra. Vi l
lokale avdelingen til Arbei

Det samlede bildet av de teller, er grovt sett at Arbeidsmatisk forsøkte å hindre fagbevegelsen. For å nå de oversikter over hvem som

FÅ LISTER

Det ble ført ytterst få lisgikk muntlig. Ingen, trulig fylkessekretærene, visste i ne i Oslo og om det næres militære etterretningstjen våkingstjeneste. Likevel v effektivt apparat.

STENGE NKP-ERE UTE

– Situasjonen var spent, litt redd for hva som ville skje, sier Randi B. derblad.

Tusener i arkivene i det røde fylket

HAMAR: Det røde fylket levde opp til navnet sitt også i politiet sine overvåkingsarkiver. På det meste omfattet de lokale arkivene kanskje så mange som 10.000 navn på kommunister og andre venstresosialister.

Vi vet sikkert at Kongsvinger politikanumer i 1953 hadde registrert 4.300 kommunister. Det går fram av en redegjørelse som kammeret gjorde på en distriktskonferanse for overvåkingstjenesten i 1963, og som er gjengitt i Lund-rapporten.

«FOR MYE ARBEID»

— I 1953 var det ved avdelingen registrert 4.300 kommunister. Dette forårsaket at vi fikk et altfor stort materiale å arbeide med. Det var ikke mulig å holde sakene ajour. I de senere år har vi fått snarert arkivene slik at vi nå har 20 saker på «toppkommunistene» våre og 100 saker på vår kategori «B». De øvrige fører vi nå bare på kort, uten saksmapper. Det er meningen vår at kontaktnettet er godt utbygget, heter det i redegjørelsen.

11.000 KOMMUNISTER

Ved stortingsvalget i 1949 stemte 4.938 i Kongsvinger-distriktet på kommunistene. I hele Hedmark gjorde noe under 11.000 det. Var overvåkne i resten av fylket like effektive som kollegene sine i Kongsvinger-distriktet, skulle det følgende ha vært 8.000- 10.000 navn i arkivene bare her i Hedmark.

EMIL LØVLIEN

Kommunistene sto sterkt i første rekke i Solør, Åmot og Løten, men også i flere andre kommuner hadde de betydelig oppslutning. Emil Løvlien fra Løten var i mange år formann i Norges Kommunistiske Parti. Han satt også på Stortinget fra 1945 til 1949 og fra 1953 til 1961.

Løvlien hadde tidlig mistanke om at han ble overvåket. Det fortalte dattera hans, Solveig Ka-

veldiget, i et intervju med Hamar Arbeiderblad 16. november 1987. Lund-rapporten bekrefter at dette etter alle solemerker var korrekt.

KARTLA BEDRIFTENE

Både gjennom sitt eget apparat og ved hjelp av Arbeiderpartiet, LO og næringslivsledere kartla politiet kommunistene spesielt ved de større bedriftene. En rapport fra politimesteren i Hamar til overvåkingssjef Asbjørn Bryhn i januar 1955 forteller det.

Rapporten gjaldt et firma som hadde flere bedrifter. Lund-rapporten nevner ikke navnet på firmaet, men oppgir at bedriftene hadde i alt 662 ansatte. Blandt dem hadde politiet registrert 11 organiserte kommunister og sju personer som etter inngående undersøkelser kunne betegnes som tvisomme eller usikre.

— De övervaket

— Jeg er ikke nok overrasket over det, men så kommer fram den nye kommunist i 1940- og 1950-åra. Faren min ble overrasket. Det visste vi i venten, men vi hadde ingen håndfaste bevis for det.

[illegible]

FØLTE SEG OVERVÅKET: Løten-mannen
ges Kommunistiske Parti, mente tidlig at,
hans, Solveig Kaveldiget, til Hamar Arbeid

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Jens skygge

SJEKKTELEFONER: Randi Bergaust begynte i 1950 som kontordame ved LO-kontoret i andre etasje i Torggata 41 i Hamar. Hun husker at kontoret fikk telefoner fra andre deler av landet, der det ble spurt om den politiske holdningen til hedmarkinger som søkte på jobber i det offentlige.

DOKUMENTAR
HA

ølla til Arbeiderpartiet og tar også fått hjelp av den arbeiderbevegelsens arkiv. De 40 intervjuede forladerpartiet og LO systemt kommunister fikk verv i målet, ble det skaffet var kommunister.

ter. Det aller meste forelike engang de ansatte ioe om de fylldige arkiveamarbeidet der med den sten og politiet sin overvde en del av et stort og

i på LO-kontoret var hvis mange kommuniger og samorganisasjio-ikke ble med kommunis-lkandemøtene i fagforergaust til Hamar Arbeidgt dette arbeidet mot

kommunistene gikk. Sjølv skrev jeg ingen lister over kommunister. Jeg så heller ingen slike lister. Ja, jeg hørte ikke engang om det.

Jeg tok telefonen og satte over samtaler hvis det var nødvendig. Jeg kan ikke huske at vi noen gang ble ringt opp av politiet, men den gangen var det heller ikke så vanlig å presentere seg i telefonen for andre enn den en skulle prate med.

SJEKKTELEFONER

Derimot husker jeg at fylkessekretærene fikk en del forespørsler fra andre deler av landet om hedmarkinger som hadde søkt på stillinger i offentlig administrasjon der. Det behøvde heller ikke være stillinger så høyt opp i sjiktet. Spørsmålet ville vite hva slags politisk holdning den og den søkeren hadde. Det holdt på til godt inn i 1960-åra, men det sluttet før vi flyttet til Folkets Hus i 1967, sier Randi Bergaust.

UNG OG UFLEKTER

Sommeren 1950 avløste hun Solveig Persheim som kontordame på LO-kontoret. Persheim husker godt kampen mot kommunistene, men hun minnes ikke noe om kartlegging eller annen overvåking av dem.

Jeg var da også bare 23 år da jeg begynte i job-

ben i 1948. Jeg gjorde arbeidet mitt, og jeg reflekterte ikke noe særlig over det, opplyser Persheim.

«BEKJEMPET»

August H. Buflod var Hedmark-sekretær for LO fra 1945 til 1966. Han er nå død. I et intervju med HA 21. januar i 1994 forsikret han at han gjorde hva han kunne for å bekjempe kommunistene politisk, men at han ikke registrerte dem eller overvåket dem på annen måte. Han framholdt dessuten at det var unødvendig, fordi kommunistene aldri la skjul på hvem de var.

Derimot vedgjikk Buflod at politiet enkelte ganger ringte han for å spørre blant annet om kommunister som hadde fått besøk av folk i ukjente biler. De spørsmålene svarte Buflod på så godt han kunne. Han avviste at han som LO-sekretær hadde noe annen kontakt med politiet om politiske forhold.

«HOLDT ØYE MED»

I Åmot var kampen mellom Arbeiderpartiet og kommunistene særlig hard. Willy Røed var en av dem som opplevde det.

Som faglig aktiv fra 1945 og senere tillitsvalgt i Arbeiderpartiet var han med på det han kaller å holde øye med kommunistene. Så gjennomslitt som forholdene var i Åmot, synes han det var ei enkel

oppgave.

Røed hadde jevnlig kontakt både med sekretær Gulbrandsen i Hedmark Ap og med LO-sekretær Buflod.

«INGEN LISTER»

Jeg skrev aldri noen lister eller rapporter til dem, og det ba de heller ikke om. De var begge stadig på farten, og de kunne lett få vite hvem som var kommunister.

Jeg hadde aldri noen kontakt med politiet om kommunister, men en politimann var med i Åmot Arbeiderparti. Han kunne sjølsagt se og høre det samme som vi andre, sier Røed.

BYGNINGSARBEIDERE

Bygningsarbeidernes målekontor i Hamar var også da et servicekontor for mange bygningsarbeidere. I de rekkene var det en del kommunister. Arbeiderpartiet så det derfor som viktig å få noen innenfor målekontoret. Det ser det ut til at partiet klarte.

En kar fra distriktet vårt opplyste i et intervju med HA 25. januar 1994 at han holdt et øye med et titalls kommunister på hjemstedet sitt. Opplysninger om dem leverte han til en navngitt ansatt ved målekontoret. I et tilfelle leverte han også ei navneliste til den mannen.

– Alle sekretærene i Ap var overvåkere

HAMAR: – Alle fylkessekretærene jobbet på den samme måten med dette. Det sier tidligere Ap-sekretær Knut Jagland i Buskerud til Hamar Arbeiderblad. Han var i mange år aktivt med på det han kaller å holde øye med kommunister.

Jagland går noe lenger enn Lund-kommisjonen gjør på dette feltet. Fordi den ikke hadde kapasitet til å gå grundig nok inn i de sidene av overvåking, nøyer kommisjonen seg med å si at alle fylkessekretærene i Arbeiderpartiet ikke nødvendigvis leverte lister over kommunister til det sentrale kontoret i Oslo, eller at de drev med tilsvarende oppgaver.

«PÅ SAMME MÅTE»

Jeg tror ikke det var noen forskjell fra fylke til fylke. Alle sekretærene jobbet på den samme måten. Jeg hørte i alle fall ikke noe annet, framholder Jagland.

Han var Ap-sekretær i Buskerud fra 1960 til 1962. Både før og etter det hadde han viktige

verv i arbeiderbevegelsen. Tidlig i 1960-åra blomstret fortsatt overvåkningsvirksomheten.

HEDMARK-SEKRETÆR

Jagland kjente Ap-sekretær Alfred Gulbrandsen i Hedmark godt, og han hadde på landskonferanser flere samtaler med Gulbrandsen om kommunister. Jagland kan blant annet huske at Gulbrandsen sa seg bekymret over at kommunistene sto så sterkt i Hedmark. Gulbrandsen nevnte også noen av de mest framtrepende kommunistene i Hedmark.

Både Gulbrandsen og de to LO-sekretærene Hedmark hadde i den aktuelle tida, er nå døde.

«BARE EI LISTE»

Ifølge Jagland førte Arbeiderpartiet og LO få lister over kommunister. Den jobben sto politiet for. Sjølv skrev han bare ei liste over kommunister, og den viste han ikke til noen. Som parti-sekretær mottok han rapporter fra kontakter på arbeidsplassene. Han fikk også mye informasjon på kurs og konferanser.

Jagland hadde som partisekretær ingen kontakt med politiet om norske kommunister. Derimot samarbeidet han med politiet om de mange russerne som opererte i Drammen.

Jagland angrer ikke et øyeblikk på at han overvåket kommunister, eller som han betegner dem; folk som foragdet Stalin og andre diktatorer.

Emil Løvlien, som var formann i Norban, var overvåket. Det fortalte dattera i et intervju 16. november i 1987.